

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

THEORETICAL AND PRAXEOLOGICAL PROBLEMS OF COUNTERING THE INVESTIGATION DURING PROCEDURAL ACTIONS

Лепей М.В., к.ю.н.,
докторант

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

У статті висвітлюються наукові підходи до трактування терміну «протидія розслідуванню кримінальних правопорушень». Акцентовується увага на необхідності невідкладного реагування з боку органів досудового розслідування на протидію розслідуванню кримінальних правопорушень, у тому числі при підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій.

Наголошено, що всі криміналістичні засоби подолання протидії розслідуванню під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій можна розподілити на такі: 1) **технічні засоби**, що включають: сучасну криміналістичну техніку; застосування поліграфа для виявлення прихованої інформації (з урахуванням його орієнтовного, а не прямого доказового значення); використання відео- та аудіофіксації для документування слідчих (розшукових) дій та запобігання фальсифікації/відмові від показань; спеціальні засоби для виявлення прихованих камер і мікрофонів; 2) **тактичні засоби**, що включають систему тактичних прийомів, комбінацій та операцій, які застосовуються під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій; 3) **Методичні засоби** подолання протидії – передбачають системний підхід до організації та планування слідчих (розшукових) дій, що охоплює розробку різних сценаріїв подій, завчасне врахування можливих форм протидії при складанні плану слідчих (розшукових) дій, налагодження ефективної взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами та експертами, прогнозування потенційної протидії на основі аналізу особистості злочинця, способу вчинення злочину та інших обставин, а також комплексне застосування слідчих та оперативно-розшукових заходів, використання інформації про способи приховування злочинів, нейтралізацію впливу на учасників процесу шляхом забезпечення безпеки свідків та потерпілих.

Ключові слова: протидія, кримінальні правопорушення, подолання протидії, способи протидії, тактичні засоби, слідчі (розшукові) дії.

The article highlights scientific approaches to the interpretation of the term "counteraction to the investigation of criminal offenses". The emphasis is on the need for immediate response by pre-trial investigation bodies to counteraction to the investigation of criminal offenses, including when preparing and conducting investigative (search) actions.

It is emphasized that all forensic means of overcoming resistance to the investigation during the preparation and conduct of investigative (detective) actions can be divided into the following: 1) *technical means*, which include: modern forensic equipment; use of a polygraph to detect hidden information (taking into account its indicative, not direct evidentiary value); use of video and audio recording to document investigative (detective) actions and prevent falsification/refusal of testimony; special means to detect hidden cameras and microphones; 2) *tactical means*, which include a system of tactical techniques, combinations and operations that are used during specific investigative (search) actions; 3) *Methodological means* of overcoming counteraction – provide for a systematic approach to the organization and planning of investigative (search) actions, which includes the development of various scenarios of events, early consideration of possible forms of counteraction when drawing up a plan of investigative (search) actions, and the establishment of effective interaction between investigators, operational units and experts, predicting potential countermeasures based on an analysis of the criminal's personality, the method of committing the crime, and other circumstances, as well as the comprehensive application of investigative and operational-search measures, the use of information about methods of concealing crimes, and the neutralization of the impact on the participants in the process by ensuring the safety of witnesses and victims.

Key words: counteraction, criminal offenses, overcoming counteraction, methods of counteraction, tactical means, investigative (search) actions.

Все частіше злочинці чинять серйозну протидію виявленню, розкриттю та розслідуванню, а також судовому розгляду кримінальних правопорушень. Вони приховують, маскують, фальсифікують достовірну криміналістично значущу інформацію та її джерела. У цьому процесі використовуються такі методи, як вигадані алібі, фальшиві докази, підкуп, шантаж, залякування, фізична ліквідація свідків, потерпілих, вплив на співробітників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, суддів, дезінформуючі матеріали, а також відверта та цинічна брехня на допитах та у судових засіданнях. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень з боку підозрюваних, їхніх родичів та близьких стала не лише поширеним явищем, а й тенденцією, що розширюється з ускладненням форм та методів негативного впливу [1, с. 319].

Вказане зумовлює застосування комплексу заходів, спрямованих на подолання протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі положення відносно протидії розслідуванню у кримінальному судочинстві, досліджувалися такими вченими, як: В. М. Варцаба, М. О. Гелемей, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, О. І. Козаченко, В. К. Лисиченко, Н. В. Павлова, Р. Л. Степанюк, О. І. Ромців, В. М. Плетенець, І. О. Теслюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та іншими дослідниками.

Проте, не дивлячись на достатню кількість досліджень у напрямку боротьби з такими проявами, деякі аспекти щодо протидії розслідуванню під час планування та проведення слідчих (розшукових) дій потребують додаткового висвітлення.

У науковій літературі активно триває дискусія щодо сутності поняття «протидія розслідуванню», що підтверджується розмаїттям запропонованих дефініцій. Так, етимологічне розуміння терміну «протидія» полягає у дії, котра спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [2]. На переконання І. В. Грицюка, протидія розслідуванню кримінальних правопорушень являє собою сукупність одиничних або структурованих протиправних та інших дій з боку осіб відносно інформації, що має доказове значення, спрямованих на перешкодження встановленню істини у справі [3, с. 10]. Б. В. Щур визначає її «як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкодження розкриттю і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі» [4, с. 13]. В той час як А. В. Гребенюк вважає, що протидія розслідуванню є дією (бездіяльністю) або системою дій (бездіяльності) осіб, зацікавлених у певних результатах розслідування у кримінальному провадженні, вона чиниться з метою перешкодити встановленню істини та виконанню обов'язків осіб, які відповідають за розслідування кримінального правопорушення [1, с. 323].

А. Ф. Волобуєв визначає протидію розслідуванню як «оборання зацікавленими особами відповідної лінії поведінки, вживання заходів, спрямованих на створення перешкод у збиранні та використанні доказів із метою ухилення від відповідальності, які відбуваються після виявлення кримінального правопорушення й початку його розслідування» [5].

Проведений нами аналіз цих визначень дозволяє дійти висновку, що в їх основі лежить ідея умисних дій чи бездіяльності осіб, спрямованих на досягнення конкретних цілей, що перешкоджають встановленню істини у кримінальному провадженні.

Загалом, як наголошує Ю. П. Попельнюк, протидія розслідуванню – це проблема криміналістичної тактики, вирішення якої можливе завдяки одночасному використанню можливостей і досягнень усіх наук кримінально-правового циклу. Зміст «протидії розслідуванню» у кожній конкретній ситуації відрізняється, що зумовлено видом кримінального правопорушення, слідчої ситуації, що сформувалася, а також сукупністю слідчих (розшукових) дій, реалізованих як спосіб протидії розслідуванню [6, с. 352]. Водночас, на думку В. Ю. Шепітка, – протидію органам правосуддя необхідно розглядати дещо ширше. Це викликано тим, що протидія органам правосуддя (як законна, так і незаконна) вчинюється у всіх формах судочинства (кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському), а також під час виконання судових рішень та покарань. Таким чином, можливість вчинення протидії органам правосуддя певним чином може залежати від процесуального статусу учасника судочинства/провадження або від стадії розслідування провадження, розгляду справи, виконання судового рішення або покарання. Особливістю злочинів проти правосуддя є те, що вони вчиняються тоді, коли наявна вказана обстановка [7, с. 346].

Втім, пропонуємо здійснити детальний розгляд протидії, яка виникає на досудовому розслідуванні, в тому числі безпосередньо в процесі проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Це дозволить проаналізувати конкретні форми та методи перешкоджання встановленню істини на етапі збору та перевірки доказів, а також розробити ефективніші стратегії їх подолання.

Досліджуючи питання протидії розслідуванню, М. М. Єфімов справедливо наголошує на тому, що таке явище постійно має місце у діяльності правоохоронних органів і має свої особливості, в залежності від ряду факторів [8, с. 26].

Зокрема, за результатами проведеного опитування фахівців, які спеціалізуються на розслідуванні багатоепізодних кримінальних проваджень, такими факторами визначено:

- відсутність у деяких територіальних підрозділах правоохоронних органів спеціалізованих відділень, що фокусуються на розкритті та розслідуванні конкретних категорій кримінальних правопорушень, що знижує ефективність протидії злочинності та складним злочинним схемам (23%);

- втручання зацікавлених осіб, які володіють впливом на відповідні рішення правоохоронних органів, що створює суттєві перешкоди для об'єктивного та неупередженого досудового розслідування (28%);

- недостатній рівень співпраці органів досудового розслідування зі спеціалістами, науковцями, підприємствами, установами, організаціями, громадськістю та ін.), що обмежує можливості всебічного збору та аналізу доказової бази (33%);

- вплив сторонніх осіб на ухвалення рішень про закриття кримінальних проваджень, навіть за відсутності повного комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів (11%);

- активна протидія з боку суб'єктів злочинної діяльності тощо.

Як показали результати опитування респондентів, протидія розслідуванню здебільшого чиниться у формі:

- надання неправдивих показань учасниками кримінального процесу (67%);
- вплив корумпованих чиновників та керівників правоохоронних органів на прийняття рішень слідчим (52%);
- приховування вагомих фактів та подій учасниками кримінального процесу (48%);
- фальсифікація та знищення доказів (39%);
- фізичний та психологічний вплив на учасників процесу (35%) тощо.

З чого вбачаються цілеспрямовані умисні дії певних суб'єктів, спрямовані на перешкоджання розслідуванню.

Натомість, деякі науковці доходять висновку, що протидія може чинитися не тільки в умисній формі, а і мати навіть прояв у ненавмисних діях (бездіяльності), спрямованих на перешкоджання встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні [9, с. 331]. Разом з тим, В. М. Плетенець з цього приводу пояснює, якщо кінцевою метою визначається ускладнення діяльності слідчого в цілому, наприклад, без особистої зацікавленості слідчого в результатах розслідування, поведінкові акти зазначеної особи не можуть оцінюватися протидією. Зазначене варто розглядати як прояви особистого ставлення (протест, внутрішнє неприйняття) до професійних та особистісних якостей відповідної особи, як представника правоохоронної системи в цілому, а не суб'єкту розслідування за окремим провадженням. Так скарги потерпілих на бездіяльність, спрямовані на зміну ставлення слідчого до організації розслідування, формуватимуть протистояння (конфронтацію), однак не мають оцінюватися протидією. Проте її настання є досить вірогідним у разі навмисного ненадання суб'єктами розслідування належної уваги ситуації, що сформувалась [10].

Разом з тим, протидія розслідуванню значно спрощується бездіяльністю або некваліфікованою діяльністю уповноваженої особи. Уміння своєчасно виявляти способи, об'єкти протидії досудовому розслідуванню дозволяє визначати суб'єктів цієї діяльності та відшукувати найбільш раціональні шляхи подолання зазначених проявів, прогнозувати напрямки можливого тиску з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб [10, с. 118]. І навпаки, непрофесіоналізм особи, яка здійснює досудове розслідування (слідчого), дійсно може стати каталізатором протидії розслідуванню з боку найрізноманітніших суб'єктів. Це пояснюється тим, що непрофесійні дії підривають довіру до правоохоронної системи та створюють сприятливе середовище для маніпуляцій та перешкоджання правосуддю.

Зокрема, органи досудового розслідування, приймаючи процесуальні рішення, повинні знати низку галузей права: кримінальне, кримінальне процесуальне, адміністративне, цивільне та ін. У разі специфіки діяльності нерідко виникає необхідність знання й банківського, житлового, фінансового, податкового, трудового та ін. галузей права. При цьому, задача слідчого не тільки у загальному вигляді ознайомитися зі змістом законодавчих норм, а й вміти застосовувати їх у різних правових ситуаціях, при цьому професійно реагуючи на правові колізії, що нерідко виникають, а також застосовувати практику Верховного Суду України та Європейського Суду з прав людини. При цьому, саме на слідчому лежить відповідальність щодо правильності збирання доказів, які у подальшому покладатимуться в основу обвинувального акту [11, с. 194].

Якщо слідчий збирає докази з порушеннями процедури, вони можуть бути визнані недопустимими в суді. До того ж, неправильна кваліфікація може призвести до того, що справа буде повернена на доопрацювання або ж обвинувачення буде спростовано в суді. Це створює відчуття безкарності у підозрюваних.

Досвідчені адвокати можуть легко виявити непрофесіоналізм слідчого (наприклад, його низький рівень знань

законодавства, невміння формулювати питання, відсутність логіки у побудові версій) і використовувати це для дезорієнтації слідства, відведення слідчих, подачі численних скарг.

Поширеною є теза, що, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, в багатьох питаннях слідчий не є самостійним суб'єктом кримінального процесу: важливі його дії погоджуються прокурором, який може скасовувати рішення самого слідчого, в інших же, після погодження прокурором-процесуальним керівником – необхідно отримати ухвалу слідчого судді (майже в кожному випадку, коли йдеться про обмеження основних прав і свобод) [12, с. 29]. Втім, хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство істотно і обмежує права слідчого, в той же час слідчий є центральною фігурою у процесі встановлення об'єктивної істини і саме на нього покладається відповідальність за ті рішення, які він приймає [11, с. 195]. Фахова компетенція слідчого має відповідати рівню кваліфікації адвоката, прокурора та судді. В іншому випадку це може призвести до негативних наслідків, зокрема до зниження якості збирання доказів та неефективності проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Більше того, некомпетентність суб'єкта досудового розслідування може бути використана злочинними елементами для посилення протидії розслідуванню.

Вказане свідчить про системні виклики у сфері розслідування кримінальних правопорушень, що потребує комплексних рішень для підвищення ефективності правоохоронної діяльності та подолання протидії як розслідуванню в цілому, так і якісному проведенню процесуальних дій.

Як зазначає В. Оргинський, засоби подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень за джерелом походження можна поділити на правові та криміналістичні. До правових засобів подолання протидії зараховують норми кримінального права (конкретні статті КК України), які встановлюють відповідальність за діяння, що перешкоджають розслідуванню, а також норми кримінально-процесуального права, які передбачають застосування слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій з виявлення та документування протидії, які здійснюють посадові особи та їх оточення. Застосування правових засобів щодо подолання протидії під час розслідування спрямовано на отримання та фіксацію інформації про таку протидію або створення умов щодо неможливості злочинцями здійснювати такі дії [13, с. 7].

Разом з тим, для подолання протидії розслідуванню, як гадає Б. В. Щур, потрібен комплекс цілеспрямованих і скоординованих дій за певними напрямками. Головними є такі:

- 1) встановлення певних правил дотримання слідчої таємниці;
- 2) нейтралізація причин масового виникнення слідчих помилок: кадрових, методичних, організаційних, процесуальних, психологічних
- 3) гарантування безпеки учасників кримінального процесу;

4) викриття неправдивих показань тощо [4].

Вчений навіть пропонує виокремлювати таку складову підгалузь криміналістичної тактики, як тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів [4]. А вже В. Ю. Шепітько, коментуючи таку позицію, вважає, що вказаний напрямок криміналістичної тактики може бути подано декількома блоками: 1) тактичні засоби подолання лжесвідчень і викриття неправдивих показань; 2) тактичні засоби, що сприяють дотриманню слідчої таємниці; 3) тактичні засоби, що сприяють захисту доказової інформації від її знищення та викривлення; 4) тактичні засоби, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу; 5) тактичні засоби, що сприяють попередженню виникнення слідчих (тактичних, організаційних, методичних) помилок [14, с. 137].

Отже, всі криміналістичні засоби подолання протидії розслідуванню під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій можна розподілити на такі: 1) **технічні засоби**, що включають: сучасну криміналістичну техніку; застосування поліграфа для виявлення приховуваної інформації (з урахуванням його орієнтовного, а не прямого доказового значення); використання відео- та аудіофіксації для документування слідчих (розшукових) дій та запобігання фальсифікації/відмові від показань; спеціальні засоби для виявлення прихованих камер і мікрофонів; 2) **тактичні засоби**, що включають систему тактичних прийомів, комбінацій та операцій, які застосовуються під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій; 3) **Методичні засоби** подолання протидії – передбачають системний підхід до організації та планування слідчих (розшукових) дій, що охоплює розробку різних сценаріїв подій (включно з тими, що враховують протидію), завчасне врахування можливих форм протидії при складанні плану слідчих (розшукових) дій, налагодження ефективної взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами та експертами, прогнозування потенційної протидії на основі аналізу особистості злочинця, способу вчинення злочину та інших обставин, а також комплексне застосування слідчих та оперативно-розшукових заходів (із забезпеченням їх одночасного проведення та координації), використання інформації про способи приховування злочинів (з криміналістичних обліків та досвіду попередніх розслідувань), і, нарешті, нейтралізацію впливу на учасників процесу шляхом забезпечення безпеки свідків та потерпілих.

Таким чином, кожна слідча (розшукова) та процесуальна дія є потенційною зоною протидії. Завжди можуть виникати спроби спотворити істину, приховати докази або ввести слідство в оману. Водночас, подолання протидії в досудовому розслідуванні – це не випадковість, а результат системної, цілеспрямованої та професійної роботи слідчого. Це складний процес, що вимагає глибоких знань, досвіду та вміння застосовувати комплексний підхід, який об'єднує правові, організаційні, тактичні, технічні та психологічні засоби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2024. С. 318-323.
2. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/s/protidyja> (дата звернення: 17.04.2025).
3. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2012. 22 с.
4. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Гриф, 2005. 176 с.
5. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Луганськ, 1999. Вип. 3. С. 202-209.
6. Попельнюк О. П. Особливості виявлення та подолання протидії розслідуванню на етапі виявлення ознак корисливо-насиленницьких злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. №3(33). С. 350-359.
7. Шепітько М. В. Спосіб вчинення злочину як ознака складу злочинів проти правосуддя. *Форум права*. 2015. № 4. С. 330–335. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_4_57 (дата звернення 10.06.25 р.)

8. Єфімов М. М. *Наукові диспути стосовно сутності протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*: Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2021 року) С. 26-28.
9. Єфімов М. М. Теоретичні та практичні засади методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: дис. ... док-ра юридичних наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 514 с.
10. Плетенець В. М. Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню: дис. ... док-ра юрид. наук /Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 494 с.
11. Павлова Н. В. Роль і місце юридичної освіти в професійній діяльності слідчих. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 190-196.
12. Аналіз проекту Концепції реформування юридичної освіти в Україні в світлі отриманих відгуків за результатами регіональних презентацій проекту Концепції: URL: <https://newjustice.org.ua/> (дата звернення 10.12.2024 року).
13. Ортинський В. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> (дата звернення 10.05.2025 року).
14. Шепитько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст і тенденції. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*. Випуск 19. 2019. С. 8-20.